

**ОСНОВНИ ТЕМАТИЧНИ ГРУПИ ИТАЛИАНСКИ ЗАЕМКИ
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Таня Топалова
(Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“)

The article examines the main thematic groups of Italian loanwords in the Bulgarian language. Italianisms could be found in almost all areas of our lives. Their frequency is the highest in the fields of arts, economics, food, architecture, crafts, fashion and others.

Проникването на лексикални единици от един език в друг е естествен и непрекъснат процес. В регион като нашия, който в исторически, политически и икономически план през вековете е важен кръстопът между Западната цивилизация и Леванта, е неминуемо навлизането на езикови елементи от венецианския и генуезкия диалект, а по-късно и от италианския език. От естеството на контактите между народите на Апенините и Балканите се определят и сферите, в които езикът ни е възприел италианизми. Когато една страна има водеща роля в дадена област, названия и термини от езика ѝ съвсем естествено преминават в други езици, а италианският език векове наред се използва като „лингва франка“ в Средиземноморието, та чак до българските територии.

В. Вътов определя два основни периода в заимстването на италианизми в българския: първа вълна (XII-XIII в.) и втора вълна (XVIII- XIX в.) (Вътов, 1998:192). Към тази периодизация можем да добавим и една трета вълна от пряко заети думи, която хронологично следва първите две и обхваща периода от началото на XX в. до наши дни. Много от най-рано проникналите езикови елементи вече са изчезнали от езика, някои откриваме в старите народни песни (Петканов, 1979; 1981), не са малко и думите, които са претърпели такава промяна, че не може да бъде разпознат първоизточникът им като се има предвид фактът, че датират още от XII в., съществували са единствено като слухови заемки в устната реч и не са отбелязани върху писмени паметници. Все пак към италианизмите, които са навлезли още през Средновековието в българския език и

са разпознаваеми и днес, можем да отнесем лексеми като *дамаска, фуста, расо, панталони*.

Повечето от българските изследвания върху заетата от италианския език лексика са от 60-70 години на ХХ в. (Вж. Ванков, 1959, 1952; Костов, 1957, 1960; Петканов, 1966, 1979, 1981; Спасова, 1964, 1967). Като обобщим тези проучвания, а и от подробни консултации с речниците на новите и чуждите думи в българския (РЧДБЕ, РНДБЕ, РЧДВ), най-общо можем да се спрем на следните области, в които са възприети италиански заемки: изкуство, строителство и архитектура, икономика и финанси, занаяти, храни и напитки, мода и облекло, други понятия.

I. Изкуство

Най-висока фреквентност сред италианизмите, назоваващи свързани с изкуството термини, имат заемките в областта на музиката. В исторически план попълват речника ни през XVIII и XIX в. и особено след Освобождението, принадлежат към втората вълна италиански заемки и навлизат или пряко (повечето от тях), или през руски и френски (Топалова, 2013). Това са лексикални елементи, които принадлежат на международния речников фонд заради широкото влияние на италианския върху другите европейски езици именно в сферата на музикалното изкуство. На първо място самата дума *музика*, ит. *musica*, а също и следните познати не само на специалистите термини: *ария*, ит. *aria*, *браво*, ит. *bravo*, *вибрато*, ит. *vibrato*, *виола*, ит. *viola*, *дует*, ит. *duetto*, *импресарио*, ит. *impresario*, *кантата*, ит. *cantata*, *концерт*, ит. *concerto*, *либрето*, ит. *libretto*, *маестро*, ит. *maestro*, *опера*, ит. *opera*, *оперета*, ит. *operetta*, *партитура*, ит. *partitura*, *пиано*, ит. *piano*, *соло*, ит. *solo*, *соната*, ит. *sonata*, *тенор*, ит. *tenore*, *трио*, ит. *trio*, *фагот*, ит. *fagotto* и др.

Италианският език е дал названия и на много от понятията в изящните изкуства, отново заради огромния принос на Италия в тази сфера. Повечето от лексикалните елементи са интернационализми, характерни за всички модерни езици и навлезли съответно и в българския. Друго обяснение за италианизми, назоваващи термини в областта на изкуствата, дава фактът, че през XIX в. в художествените центрове на Апенинския полуостров са завършили образованието си много млади българи, така че в периода, в който се е наложило въвеждането на нови понятия в езика на изкуствоведи, скулптори, художници, графици, естествено е изборът да падне точно върху италианския за език

източник. Днес в българския език срещаме думи като: *акварел* ит. *acquarello*, *афреска* ит. *affresco*, *графити* ит. *graffiti*, *гротеска* ит. *grottesca*, *карикатура* ит. *caricatura*, *картина* ит. *cartina*, *колорит* ит. *colorito*, *комедиант* ит. *commediante*, *майолика* ит. *maiolica*, *пастел* ит. *pastello*, *палячо*, ит. *pagliaccio*, *статуя* ит. *statua*, *торс* ит. *torso* и др.

На италианския език дължим и няколко литературни термина като *барок* ит. *barocco*, *комедия дел'арте* ит. *commedia dell'arte*, *кода* ит. *coda* 'допълнителен стих', *новела* ит. *novella*, *сонет* ит. *sonetto*.

II. Строителство и архитектура.

За Италия се говори като за музей на открито, защото както античната, така и средновековната и ренесансовата архитектура на територията на страната са впечатляващи. Безспорните постижения на италианците и в тази област са наложили употребата на някои термини в останалите европейски езици, които са достигнали и до българския: *арматура* ит. *armatura*, *балюстра* ит. (през френски) *balaustra*, *белведере* ит. *belvedere*, *битум* ит. *bitume*, *корниз* ит. *cornice* (вен. *corniza*), *купол* ит. *cupola*, *ларго* ит. *largo*, *лоджия* ит. *loggia*, *мозайка* ит. *mosaico*, *паранет* ит. *parapetto*, *пергола* ит. *pergola*, *скеле* ит. *scala*, *софит* ит. *soffitto*, *фонтан* ит. *fontana*, *цокъл* ит. *zoccolo* и др. Българският език се е обогатил с архитектурни термини от италиански произход и чрез калкиране, например: *венециански прозорец* ит. *finestra veneziana*, *венециански щори* ит. *imposte veneziane*, *венецианска мазилка* ит. *stucco veneziano*, *милански метод* ит. *metodo milanese*, *римска мозайка* ит. *mosaico romano*, *тосканска колона* ит. *colonna toscana*, *флорентинска мозайка* ит. *mosaico fiorentino*.

III. Икономика и финанси

Заемките в тази област имат най-стара история, защото започват да се появяват в езика ни още през XII в. при първите контакти с представителите на морските републики Венеция, Генуа, по-късно и с Дубровник. Политическото, икономическото и културно прекрояване на териториите по Средиземноморието и на Балканите предполага и преднината на една или друга област в приемането на нови названия на понятия, но търговията със сигурност е неизменен фактор във връзките между народите. Италианските търговски термини са проникнали в езика ни най-често с посредничеството на гръцкия език, по-редки са тези, които

преминават през турския език, а в годините около Освобождението – през руския, немския и френския език. Най-голямото и сериозно проучване на италиански лексикални елементи в българския език е на Л. Ванков (Ванков, 1959) и се базира основно на търговски тефтери и писма от XVII- XVIII в., периода, в който се отчита най-интензивно проникване на италианизми в балканските езици. В същия труд авторът споменава еврейски архиви от XVI-XVII в., които са „най-старото свидетелство за присъствието на италиански думи у нас“ (Ванков, 1959: 206).

Някои от по-ранните термини са излезли от употреба (наименованията на стари монети като *дукат* ит. *ducato*, *пиастра* ит. *piastra*, *скудо* ит. *scudo*, *реал* ит. *reale*, *цехин/секин* ит. *zecchino*), но голяма част от тях са се установили трайно в езика ни: *авизо* ит. *avviso*, *ажуо* ит. *aggio*, *банка* ит. *banca*, *барел* ит. *barile*, *борса* ит. *borsa*, *валута* ит. *valuta*, *гарант* ит. *garante*, *джиро* ит. *giro*, *дисконто* ит. *disconto*, *инвентар* ит. *inventario*, *инкасо* ит. *incasso*, *каса* ит. *cassa*, *капаро* ит. *caparra*, *компания* ит. *compagnia*, *монета* ит. *moneta*, *нето* ит. *netto*, *полица* ит. *polizza*, *ресто* ит. *resto*, *салдо* ит. *saldo*, *сконто* ит. *sconto*, *тара* ит. *tara*, *тариф* ит. *tariffa*, *трапа* ит. *tratta*, *фабрика* ит. *fabbrica*, *фирма* ит. *firma*, *франко* ит. *franco*, *шкарто* ит. *scarto* и др. Чрез калкиране са навлезли: *менителница* ит. *cambiale*, *ломбарден кредит* ит. *credito lombard*, *ломбардна лихва* ит. *tasso lombard*.

Всички италианизми в областта на икономиката и финансите обаче принадлежат на първите две вълни на заемане (основно на втората), в по-нови времена тази терминология се заменя и допълва основно с англицизми, което е обяснимо явление предвид ролята, която придоби английският език.

IV. Занаяти

Специални термини от италиански произход се срещат в професионалните говори на различни занаятчии и са резултат или на пряк контакт с италиански преселници, дошли в страната ни, за да упражняват своя занаят, или са навлезли чрез посредничеството на гръцкия и турския език.

С проучвания на говора на рибарите и моряците по Черноморието се занимават К. Костов (Костов, 1960), А. Спасова (Спасова, 1964) и Ив. Петканов (Петканов, 1966). Приведените от тях примери не са много разпространени, изместват се от една по-съвременна терминология, но показват многовековното влияние на италианските морски републики по бреговете на Черно море. Свързват

се с ветровете (които все още се помнят и използват по южното Черноморие¹): *бонаца* вен. *bonaccia* ‘безветрие’, *бора* ит. *bora*, *сироко/сереко* ит. *sirocco*; наименования на лодки и части на лодката: *алберо/ албуру* ит. *albero* ‘мачта’, *банка/ бангоз/ панкос* ит. *banco* ‘пейка’, *варка* ит. *barca* ‘лодка’, *пала* ит. *pala* ‘гребло’, *темон/ дюмен* ит. *timone* ‘кормило, рул’, *шалуп* ит. *scialuppa*; на рибарски уреди и инструменти: *месина* ит. *messina*, *паланго* ит. *parango* ‘приспособление за вдигане на товар’, *нусула* ит. *bussola* ‘компас’; на команди: *ала!* ит. *ala!* ‘дърпай’, *лева!* ит. *leva!* ‘вдигай!’, *мола!* ит. *molla!* ‘спускай’, *салпа!* ит. *salpa!* ‘вдигай котва!’ и др.

Термините, свързани с каменоделството, разглеждат К. Костов (Костов, 1957) и А. Спасова (Спасова, 1964). Става дума за лексикални елементи, които пряко проникват в езика ни през втората половина на XIX в. като следствие на заселване на територията на България на италианци каменоделци. Предавайки опита и уменията си на работниците българи, те съвсем естествено им предават и наименованията на своите инструменти, на техниките на обработка на камъка и на готовите изделия. Тъй като заемането е устно, думите често се разминават с първоизточника и променят под въздействието на местните говори. Така в езика на каменоделците се срещат думите: *брекча* ит. *breccia*, *бучарда* ит. *bocciarda* ‘каменарски чук’, *габрò* ит. *gabbro*, *гранит* ит. *granito*, *куня* ит. *cuneo* ‘клин’, *мацола* ит. *mazzuola* ‘чук’, *понта* ит. *punta* ‘шило’, *скарпел/ шкарпела* ит. *scarpello* ‘длето’, и др.

Езикът на обушарите също носи информация за контактите с италиански занаятчии, които пренасят занаята си на Балканите. Заемането на италианизми в тази сфера е непряко, през гръцки (Вж. Костов, 1953) и отново е устно. Става въпрос основно за лексика, която назовава нови за българския обушарски еснаф инструменти или технологии: *банко/ панго* ит. *banco* ‘работна масичка’, *брока* ит. *brosso* ‘вид шило’, *гамба* ит. *gamba* ‘калъп за ботуш’, *распа* ит. *raspa* ‘вид пила’, *танали /данали* ит. *tanaglia* ‘вид клещи’, *фодра*, ит. *fodera* ‘подплата в обувка’ и др.

В българския език съществуват термини, зети от италиански, които се отнасят до печатарството. И в тази област проводник на италианското езиково и културно въздействие най-вероятно е гръцкият, а някои от термините откриваме и

¹<http://www.tsarevo.info/kultura/meltem-levanti-sereko-imenata-na-morskite-vetrove-zapazeni-vav-vremeto/> - Прочетен 15.01.2016 г.

в руския език. Освен това през 90-те години на XIX в. новите български държавници залагат на книжнината и образованието, което води до засилена печатна дейност в страната, закупуват се нови машини, а с тях пристигат и специалисти полиграфи. Какъв точно е пътят на проникване на италианизмите не е цел на настоящото проучване, но е факт, че в езика ни са навлезли термините: *акватинта* ит. *acquatinta* ‘способ на гравирание’, *каса* ит. *cassa* ‘плитък сандък’, *копмас* ит. *compass* ‘уред за набиране на букви’, *марзан* ит. *margine* ‘метален блок’, *мецотинто* ит. *mezzatina* ‘вид графична техника’, *рашкета* ит. *frascetta* ‘рамка’, *трафарет* ит. *traforetto* ‘шаблон’, *щампа* ит. *stampa*.

V. Храни и напитки

Гастрономията по традиция е една от най-силните областите на разпространение на италианския език извън границите на Италия. В българския език италианските лексикални елементи, свързани с напитки, подправки, хранителни продукти и изделия, навлизат от края на XVIII в. и по-осезаемо през XIX в., когато в стопанския и в културния живот в страната настъпва подем и речниковият състав на езика се попълва с много нови думи от западноевропейските езици. В заемаването на италианизми посредничат първо гръцкият и турският език, а след Освобождението – руският и френският (на френския език дължим проникването на формата *пармезан*, но през последните десетилетия се среща и италианската *пармиджано* ит. *parmigiano*).

Сред първите заети думи са общобалканските заемки: *канела* ит. *cannella*, *кашкавал* ит. *caciocavallo* (навлязла през румънски), *лимон* ит. *limone*, *салата* вен. *salata*, *сироп* вен. *siropo*, ит. *sciropo*. За тези италианизми вече съществуват писмени паметници, които Л. Ванков подробно проучва и чрез тях установява пътя на проникване в българския език (Ванков, 1959, 1962). Изследваните документи са от втората половина на XVIII в., но в устната реч заемките най-вероятно съществуват от още по-ранен период.

Дълъг е списъкът на заетата лексика в тази област, особено на тази, която навлиза българския през XIX в. и има своя писмена история: *бира* ит. *birra*, *бишкота* ит. *biscotto*, *ванилия* ит. *vaniglia*, *лимонада* вен. *limonada*, ит. *limonata*, *макарони* вен. *macaroni*, ит. *maccheroni*, *манджа* ит. *mangia*, *олио* ит. *olio*, *пандишпан* ит. *pan di Spagna*, *паста* ит. *pasta*, *пържола* вен. *brisola*, *салам* ит. *salame*, *саламура* вен. *salamora*, *салца* ит. *salsa*, *сардела* ит. *sardela*, *сардина* ит.

sardina, *суна* вен. *supa*, *торта* ит. *torta* и др. След XX в. езикът ни приема пряко нов корпус от италиански лексикални елементи в сферата на храненето, които са част от интернационалната кулинарна лексика: *броколи* ит. *broccoli* *брускета* ит. *bruschetta*, *еспресо* ит. *espresso*, *лазаня* ит. *lasagna*, *канелони* ит. *cannelloni*, *капучино* ит. *cappuccino*, *моцарела* ит. *mozzarella*, *паста* ит. *pasta* ‘макаронени изделия’, *песто* ит. *pesto*, *равиоли* ит. *ravioli*, *ризото* ит. *risotto*, *рукола* ит. *rucola*, *спагети* ит. *spaghetti*, *тирамису* ит. *tiramisù*, *тортелини* ит. *tortellini* и др. Липсата на език посредник при заемането определя безпроблемната адаптация на тези най-нови за българския език италианизми.

VI. Мода и облекло

Първите италиански заемки, макар че в съвременния български са с най-ниска фреквентност, идват от областта на модата и облеклото. Това са тъканите, с които са търгували венецианци, генуезци и дубровчани, или дрехите и модните аксесоари, които те са пренесли на Балканите. В резултат на контактите със западния свят в живота и бита на местното население настъпват промени, които рефлектират и върху облеклото. Както вече стана дума, още с първата вълна на заемане навлизат лексемите *дамаска* ит. *damasca*, *калцуни* ит. *calzoni*, *панталони* ит. *pantaloni*, *расо* ит. *raso*, *роба* ит. *roba*, *фланела* ит. *flanella*, *фустан* ит. *fustagno*. Италианизми са и остарелите термини *капела* ит. *cappello*, *салтамарка* ит. *saltambarca* ‘къса горна дреха’, *сая* ит. *saia* ‘дълга женска дреха’, както и използваните до днес: *бастун* ит. *bastone*, *брокат* ит. *broccato*, *калци* ит. *calze*, *камизола* вен. *camisole*, *кордела* ит. *cordella*, *шуба* ит. *giubba*, *фуркета* ит. *forchetta* и др.

VII. Други реалии

Дали заради италианските колонисти на Балканите, заради българските търговци, стигнали до големите тържища на западното Средиземноморие, заради дипломиралите се в Италия след Освобождението наши специалисти, католическите свещеници по земите ни, или под влиянието на многото и всеотранни постижения на жителите на Апенините почти няма област от живота, в която да не открием италиански заемки. В речниковия фонд на българския език се срещат термини от военното дело: *батальон* ит. *battaglione*, *бомба* ит. *bomba*, *гвардия* ит. *guardia*, *граната* ит. *granata*, *казарма* ит. *caserma*, *парола* ит. *parola*,

пилот ит. *pilota*, *пищов* ит. *pistola*, *ракета* ит. *racchetta* и др.; от корабоплаването: *галера* ит. *galera*, *компас* ит. *compasso*, *марина* ит. *marina*, *регата* ит. *regatta*, *флотилия* ит. *flottiglia*, от общественно-административната сфера: *документ* ит. *documento*, *иредентизъм* ит. *irredentismo*, *канцелария* ит. *cancelleria*, *контрабанда* ит. *contrabbando*, *листа* ит. *lista*, *мафия* ит. *mafia*, *полиция* ит. *polizia*, *секретар* ит. *segretario*, *фашизъм* ит. *fascismo*, *церемония* ит. *cerimonia*; от медицината: *инфлуенца* ит. *influenza*, *карантина* ит. *quarantina*, *малария* ит. *malaria*, *лазарет* ит. *lazzaretto*, *скарлатина* ит. *scarlattina*; от бита: *бокал* *boccale*, *бутылка* *bottiglia*, *гарафа* ит. *caraffa*, *порцелан* *porcellana*, *салветка* ит. *salvietta*, *табакера* ит. *tabacchiera*, *тана* ит. *tappa*; игри и забавления: *домино* ит. *domino*, *казино* ит. *casino*, *карамбол* ит. *carambola*, *лото* ит. *lotto*, *лотария* вен. *lotaria*, и др. Сред заемките, навлезли в речниковия фонд през последните десетилетия, са спортните термини *калчо* ит. *calcio*, *тифозо* ит. *tifoso*, *либеро* ит. *libero*.

От приведените примери е видно, че италианските лексикални елементи, проникнали в българския език, са дали название на обхващащи широк спектър реалии. До ХХ в. заемането е преди всичко косвено и този факт е повлиял на формата, с която са възприети в езика ни, особено в случаите, когато за посредник служи турският език. Освен това близостта на италианския с останалите романски езици усложнява определянето на език източник на някои от заемките. Заетите напоследък понятия са част от интернационалната лексика и навлизат в българския без проблеми с адаптацията.

Политическите, икономическите и културните процеси определят и влиянието на един език върху останалите. Докато през XVII-XVIII в. част от италианските заемки изместват използваната в страната ни турска лексика: *медал* вместо *нишан*, *пасапорт* вместо *тескере* (Вж. Ванков, 1959: 215), *капитан* вместо *каравокир*, в края на XIX в. руското, немското и френското културно влияние в България се засилва, съответно езиковото въздействие на италианския език отслабва и се наблюдава замяна на заетите италиански думи с нова терминология от френски, руски или немски език: *чоколато* е изместена от *шоколад* (фр.), *принцип* от *принц* (нем.) и др. Други италианзими преминават през речта на българите, без да се настанят трайно в речниковия фонд: *баталя* 'битка' *локанда* 'страноприемница', *стофа* 'плат'. След ХХ в. в българския език навлизат все по-малко италиански лексикални елементи, основно свързани с гастрономията. Останалите области приемат нови понятия преди всичко от английски език, който

през последните десетилетия се превръща във водещ език за международно общуване, както италианският е бил през Средновековието и Възраждането.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ванков, Л. (1959). *Към историята на италианските заемки в български 1762 - 1860*. С.: Наука и изкуство.
- Ванков, Л. (1962). Исторически бележки за някои думи, заети от западните езици в български. *Изв. Инст. бълг. ез.* № 8, с. 537-543.
- Вътов, В. (1998). *Лексикология на българския език*. В. Търново: Абагар.
- Костов, К., (1953). Италиански думи в професионалния говор на българските общини, *Български език*, 1953, кн. 3, с. 256-258.
- Костов, К. (1957). Някои пряко заети италиански думи в говора на българските каменоделци. В: *Езиковедски изследвания в чест на акд. Ст. Младенов*, София, 1957г с 173-175.
- Костов, К., (1960). Из професионалния говор на рибарите. *Български език*, 1960, кн. 5, с. 447-448.
- Петканов, Ив. (1966). L'elemento italiano nella lingua marinara e peschereccia bulgara. *Bolletino dell' Atlante Ling. Medit.*, № 8, pp. 65-90
- Петканов, Ив. (1979). Италиански лексикални елементи в български език. В: Първев, Хр. (Ред.) *Помагало по българска лексикология*. София.: Наука и изкуство, с. 239-249.
- Петканов, Ив. (1981). Българо-романски езикови връзки. *Съпоставително езикознание*, 1981, № 3-5, с. 153-160.
- РНДБЕ (2010): Речник на новите думи в българския език от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ в. Авт.: Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. С.: Наука и изкуство.
- РЧДБЕ (2000): Речник на чуждите думи в българския език Авт.: Ал. Милев, Б. Николов, Й. Братков.София: Наука и изкуство.
- РЧДВ (2007): Речник на чуждите думи за всички. Авт.: Е. Пернишка. С.: Наука и изкуство.
- Спасова, А.(1964). Италиански елементи в българската морска рибарска терминология. *Български език*, 1964, № 4-5, с. 389-400.

Спасова, А.(1967). Относно някои термини, свързани с каменоделството, възприети в български направо от италиански език. *Български език*, 1967, № 1, с. 55-57.

Топалова, Т. (2013). За италианската музикална терминология в българския език. *Проглас*, кн. 1, с. 190-200.

Boerio, G.(1867). *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia

<http://www.tsarevo.info/kultura/meltem-levanti-sereko-imenata-na-morskite-etrove-zapazeni-vav-vremeto/> - Прочетен 13.01.2016 г.

<http://www.treccani.it/> - Прочетен 16.01.2016 г.

Съкращения:

Ит. – италиански

Вен. – венециански

Фр. – френски

Нем. – немски